

De oppervlakkigheid van de empirisch gewende wetenschapstheorie

Arie Rip

Bespreking van: Boon, L., en G. de Vries (red.), *Wetenschapstheorie*.

De empirische wending, Wolters-Noordhoff, Groningen 1989.

Negen moderne wetenschapsonderzoekers bij elkaar in één käftje! De fine fleur van de Nederlandse wetenschapstheoretici over de verworvenheden van hun gebied! Wie haast zich niet naar de boekhandel om voor fl. 34,50 dit juweeltje te bemachtigen?

De pretenties van de bundel *Wetenschapstheorie. De empirische wending* roepen dergelijke ironische reacties op. Als Studium Generale lezingen (dat is de oorsprong) zijn de vignetten van verschillende benaderingen in wetenschapstheorie/wetenschapsonderzoek weliswaar heel acceptabel. Als hoofdstukschrijvers afstand kunnen nemen van hun object (zoals Rob Hagendijk over het Edinburgh Strong Programme, Dirk Stermerding over Latour en Dick Willems over Foucault) is het resultaat ook informatief en interessant. En Annemarie Mols overzicht van de feministische wetenschapstheorie is zeer competent.

Maar de redacteurs zien de bundel als de opvulling van een lacune: er is geen inleiding in de nieuwe ontwikkelingen in de wetenschapstheorie waarin 'meer empirisch en sociologisch georiënteerde denkbeelden over wetenschap' tot 'posities' leiden die 'grote belangstelling van onderzoekers in het veld' hebben (p. 7). En als inleiding faalt de bundel. Tekenend is het ontbreken van een omschrijving van wetenschapstheorie: de term wordt uitwisselbaar gebruikt met (modern) wetenschapsonderzoek, maar het gaat kennelijk uitsluitend om dát wetenschapsonderzoek dat zich uiteenzet met epistemologische aanspraken ('de waarheid', 'objectiviteit') die met wetenschap verbonden worden; een vorm van onderzoek dat uit de traditie van wetenschapsfilosofie put of deze voortzet. Als bovendien in deze bundel aan wetenschapstheorie de slogan 'de empirische wending' wordt toegevoegd blijkt de combinatie niet te staan voor een onderzoeksgebied (b.v. het systematisch ontwikkelen van inzichten in aard, functioneren en rechtvaardigen van wetenschappelijke kennis, in wisselwerking met empirisch onderzoek), maar voor een aantal thesen over wetenschap, ondersteund door beschouwingen over de verdwaardheid van andere benaderingen.

Hoewel ik – in de parlance van de bundel – een modern wetenschapsonderzoeker ben, geeft de confrontatie met deze 'posities' die 'grote belangstelling' hebben, naast het gevoel van herkenning, ook een gevoel van ergernis.

De lezer die een inleiding denkt te krijgen, zal immers teleurgesteld worden door het gefragmenteerde en oppervlakkige karakter van het gebodene. Dat zou aan het gebied kunnen liggen en niet aan de inleiders, kan men tegenwerpen. Louis Boon, in zijn voortreffelijk, evaluerend slothoofdstuk suggereert iets dergelijks als hij van het programma van de empirisch gewende wetenschapstheorie zegt dat het 'geen erg diepe heuristiek' heeft en 'onbevredigend' is omdat het ons juist op centrale punten 'afraadt wetenschap serieus te onderzoeken' (p. 115; Boon spreekt hier over 'historisme', wat zijn karakterisering is van de empirische wending). Om de lezer deze evaluatie mee te laten voltrekken, moet hij of zij zich natuurlijk eerst door de 'posities' heen worstelen. Daarom is de hoofdstukschrijvers natuurlijk gevraagd om het fragmentarische en oppervlakkige van de posities goed te laten uitkomen. Een Verelendungsstrategie – maar wat voor heilstaat bereiken we op deze manier?

Louis Boon benadrukt in zijn slothoofdstuk het belang van interactie met wetenschap zelf en de nadelen van de nu gebruikelijke afstandelijke analyses, die buiten schot blijven omdat ze alleen voor andere 'moderne wetenschapsonderzoekers' bestemd zijn. Ik ben het met deze stellingname volledig eens, maar denk dat het ook de moeite waard is het programma van de zogenoemde empirische wending preciezer te reconstrueren. De bundel biedt daarvoor aanknopingspunten, juist omdat de nadruk op thesen over wetenschap ligt. En deze vorm van bespreking biedt mij de gelegenheid om mijn ergernis constructief te maken.

Vijf thesen blijken het programma te constitueren. Een eerste these, door Gerard de Vries in het inleidende hoofdstuk verdedigd, is dat (wetenschappelijke) gemeenschappen essentieel zijn voor de produktie en voor de geldigheid van wetenschappelijke kennis. Dat inzicht is hem, gezien zijn betoogtrant, gegeven door zich te verdiepen in de geschiedenis van de wetenschap. Doordat dit inzicht in het algemeen veld gewonnen heeft, zijn sociologische analyses van wetenschappelijke kennis van belang geworden (p. 18). Merk de curieuze volgorde op: niet eerst empirisch-sociologische analyses en daardoor het nieuwe inzicht, nee, het is het inzicht zelf dat de wetenschapstheoretici geleid heeft tot interesse in wetenschapssociologie. Dit is geen zout op een slak: alle bijdragen in de bundel blijken er vanuit te gaan dat wetenschapsonderzoek neer komt op 'social studies of science' en 'social history of science'. Dat kan niet het gevolg zijn van een empirische wending. Immers, *psychologie en economie, welke toch ook empirisch gefundeerde inzichten bieden*, blijken *irrelevant voor deze wetenschapstheoretici*. Het besluit om sociologische studies voorrang te geven, gaat kennelijk vooraf aan de empirische wending.

De tweede these, soms de historisme-these (sensu strictu) genoemd, is

naar de inhoud overal terug te vinden en wordt expliciet behandeld in hetzelfde inleidende hoofdstuk. De taak van de (wetenschaps)historicus is het reconstrueren van de betekenis van wetenschappelijke bijdragen in hun tijd en niet om de bijdrage te bepalen van onderzoekers uit eerdere periodes aan nu geaccepteerde inzichten (p. 13). Dat 'Whig history' verkeerd is, hebben we allemaal leren zeggen, maar hier is meer aan de hand. Aangezien wetenschapstheorie zich niet kan beperken tot geschiedschrijving, betekent de historismethese dat alles wat interessant is aan wetenschap gevonden kan worden door je te concentreren op wat er in een bepaalde tijd aan de hand is. Momentanisme, zoals dat ook zichtbaar is in laboratoriumstudies en ander etnografisch veldonderzoek. Zo'n inperking tot korte termijnontwikkelingen (het verloop van een controverse, de ontwikkeling van een wetenschappelijk specialisme) is een nuttig tegenwicht tegen snelle en grootse schema's van de ontwikkeling van de wetenschap, maar laat ook bij voorbaat een aantal belangrijke wetenschapstheoretische vragen rechts liggen. De polemische waarde wordt in elk geval verminderd door zelf geen verband te leggen met langere termijn en grootschaliger ontwikkelingen. Het hoofdstuk over Foucault suggereert dat meer mogelijk is, maar de lezer moet zelf de koppeling maken.

De derde these zit verborgen achter de symmetrie-eis die in Strong Programme en EPOR/SCOT als uitgangspunt genomen wordt: juiste en onjuiste wetenschappelijke vondsten of inzichten moeten symmetrisch behandeld worden door de wetenschapsonderzoeker; dat wil zeggen, de juistheid van een wetenschappelijke vondst of inzicht mag niet (volgens sommigen: alleen in laatste instantie) als verklarende factor gebruikt worden. Deze welgevormdheidseis voor wetenschapsonderzoek wordt verdedigd door te wijzen op de vooringenomenheid die anders geïntroduceerd wordt (al dan niet onder opvoering van de stroman van Whig history). Het effect is echter niet het vermijden van vooringenomenheid, maar het verschuiven ervan. Nu wordt de wetenschapsonderzoeker gedwongen vooral te letten op belangen of betekenisstoekenning en op de regels van het (taal)spel van de evoluerende praktijk. Louis Boon wijst er in zijn slothoofdstuk op dat zo een belangrijk aspect verwaarloosd wordt, namelijk dat er voor de spelers van het spel een *inzet* is en dat 'winnen' (of vooruitgang) mogelijk is door inzicht in een achterliggende structuur.

Ook wie niet de verdenking op zich wil laden dat er ruimte mag blijven voor wetenschappelijke rationaliteit, moet de symmetriethese bekritisieren. Want empirisch blijken wetenschapsmensen geïnteresseerd te zijn in de asymmetrie tussen juist en onjuist (en niet noodzakelijk vanuit een kennisleidend belang in beheersing). Wetenschapstheoretici moeten dit centraal stellen voor een goed begrip van wetenschap; Stermerding haalt uit Latours

werk terecht juist diens poging naar voren om te verklaren hoe wetenschapsmensen (en niet alleen zij) asymmetrie kunnen creëren.

Een vierde these is te reconstrueren door je af te vragen waarom auteurs in het moderne wetenschapsonderzoek zo geïnteresseerd zijn in het boven tafel halen van eerdere variëteit en het tonen dat er in de wetenschapsonwikkeling reducties zijn opgetreden ten opzichte van eerdere mogelijkheden. Het leerstuk van de interpretatieve flexibiliteit is niet alleen een wetenschapsfilosofisch idee (de ondergedetermineerdheid van theorie) maar ook een aansporing tot verder onderzoek: ga zo lang door tot je de andere opties ontdekt hebt, want die *moeten* er geweest zijn. Als dit gelukt is, ontstaat toch een ambivalentie: enerzijds 'blijkt' wetenschap toch niet zo zeker en eenduidig, anderzijds wil men niet in een volledig relativisme vervallen ('alles kan anders'). De toevlucht tot methodologisch relativisme bevestigt alleen maar de ambivalentie. Het idee dat wetenschap waar *maakt*, waarop Annemarie Mol zinspeelt¹, lost de ambivalentie wel op, maar introduceert het gevaar – althans, zo wordt de 'moderne' wetenschapsonderzoeker geacht dit te zien – dat toch weer het onderscheid tussen juist of onjuist opduikt, al was het maar achteraf. Opnieuw is het Louis Boon die dit punt oppakt en het relativeren van wetenschap door modern wetenschapsonderzoek zowel als politieke verworvenheid als intellectuele zwakte karakteriseert. 'De alomtegenwoordigheid van wetenschap en de vanzelfsprekendheid van haar autoriteit worden tot hun juiste proporties teruggebracht.' (p. 115). Maar 'het historisme heeft geen erg diepe heuristiek', want het raadt ons af wetenschap serieus te onderzoeken, juist op het punt waar de inzet van de deelnemers ligt, namelijk wat als 'waarheid' moet gelden, hoe objectiviteit als leidraad gehanteerd moet worden. (p. 115).

De vijfde these is de antifundamentalismethese. In het hoofdstuk van Theo Meijering over Rorty staat kritiek op de transcendentale filosofie centraal: in deze filosofische traditie probeert men te ontsnappen aan de geschiedenis, maar elke poging om 'fundamenten van kennis, of van moraal, van taal of van samenleving' aan te geven kan nooit meer zijn 'dan een verewuiging van de status quo van het eigentijdse taalspel, de eigentijdse maatschappelijke praktijk, of de eigentijdse levensvorm.' (p. 28). Het momentanisme uit de tweede these wordt hier gebruikt als argument tegen fundamentalisme, maar wordt ook overstegen. De 'eretermen' waarheid en objectiviteit worden niet, zoals in de tweede these, ontkend of gedenigreed, maar ze worden ontdaan van hun gebruikelijke mystificerende neveneffecten (p. 32). Er zijn 'wel degelijk maatschappelijke standaarden (...) voor het beoordelen van goede en slechte argumenten, van intelligent of dom beleid, van overtuigende of verfoeilijke ethische opvattingen. Tot het vellen van zulke oordelen blijken we in de dagelijkse praktijk moeiteloos in staat, zon-

der enige behoefte aan funderende, filosofische theorieën.' (p. 32). Al geeft de laatste zin een slecht argument (in situaties met plurale standaarden, of bij nieuwe ontwikkelingen waarvoor nog geen standaarden zijn – niet ongebruikelijk in de wetenschap – kost oordelen veel moeite en is de uitdaging juist erachter te komen hoe je dat beter kunt doen), het eigenlijke punt is duidelijk genoeg: als we willen funderen, moeten we het zoeken in wat we in dagelijkse praktijken doen. Alleen 'binnen deze maatschappelijke ruimtes (kunnen we) onderscheid (...) maken tussen wat waar is en wat onwaar, of tussen wat objectief kan heten en wat idiosyncratisch' (p. 32). De negatieve these van antifundamentalisme bevat dus ook een positieve component: de 'locus of reason in history' moet gezocht worden in de maatschappelijke praktijken die we in de loop der geschiedenis geleidelijk in elkaar getimmerd hebben.

In zekere zin sluit de vijfde these de cirkel: de eerste these is nu te herinterpreteren als een antwoord op de vraag hoe de rede in de geschiedenis gelocaliseerd moet worden: niet in de ratiocinatie van individuen, maar op collectief niveau. Volgens de positie van Rorty, die Theo Meijering presenteert, gaat het dan om dagelijkse praktijken. Gerard de Vries lijkt meer te willen: de gemeenschap van wetenschapsmensen functioneert immers ook buiten of boven dagelijkse praktijken. In extremo zou Louis Boons notie van 'list der wetenschap' opgevoerd kunnen worden: vooruitgang vindt plaats zonder dat er in dagelijkse praktijken sprake is van rationaliteit.² Wat in de inleiding van Gerard de Vries en in de andere hoofdstukken (met uitzondering van dat van Annemarie Mol) ontbreekt is de vraag naar de rationaliteit, of de kwaliteit van de praktijken van de collectieven, of in het algemeen naar wat 'goed' is aan wetenschap. Ook al kun je niet ontsnappen aan de geschiedenis, je kunt proberen haar te slim af te zijn, in plaats van te gloriëren in je gevangenschap.³

Nu de cirkel gesloten is, kan ik ook beter articuleren waarom ik me ergerde. Als het om wetenschapstheorie gaat, om een interesse in epistemologische aspecten van wetenschap en nadrukkelijk stelling genomen wordt tegen eerdere posities, dan moeten de 'moderne' posities gepresenteerd worden als een nieuw en beter antwoord op de vraag naar de 'locus of reason in history'. Dat gebeurt nu niet. Daardoor praten de modernisten niet alleen langs de traditionalisten heen en vooral tegen elkaar, maar hebben ze ook geen verdediging tegen het verwijt van oppervlakkigheid, zoals Louis Boon het in de bundel zelf formuleert. Toen hij zijn hoofdstuk geschreven had, hadden de andere auteurs het moeten lezen, een workshop moeten houden en hun hoofdstukken moeten herschrijven. Boons slothoofdstuk was dan misschien overbodig geworden, maar de bundel was als inleiding in de empirisch gewende wetenschapstheorie niet meer zoals nu een gemiste kans geweest.

Noten

1. Het gaat Annemarie Mol om het 'maken' van de waarheid 'vrouw' als produkt van wetenschappelijke voorstellingen, technieken en praktijken (p. 103). Zij benadrukt de variabiliteit in het produkt ('het kan anders') en feministen mogen dus pleiten voor 'anders': relativisme opgelost door een morele en politieke impuls (p. 106). 'Waarmaken' is echter ook de fundering van de empirische regelmatigheden die we natuurwetten noemen: we kunnen deze alleen leren kennen door op de een of andere manier de omstandigheden te creëren die dergelijke 'constant conjunctions of events' mogelijk maken. Zie Bhaskar, R., *A Realist Theory of Science*, Leeds Books, Leeds 1975: 33-34 en 54. Dit punt geldt ook zonder Bhaskars 'trancendentiaal realisme'; zie b.v. Rip, A., *The Development of Restrictedness in the Sciences*, in Elias, N., H. Martins, Whitley, R. (red.), *Scientific Establishment and Hierarchies. Sociology of the Sciences VI*, Reidel, Dordrecht 1982: 219-238.

2. Boon, L., *De List der Wetenschap. Variatie en Selectie: Vooruitgang zonder Rationaliteit*, Ambo, Baarn 1983. Louis Boons punt is daar dat globale orde tot stand komt door de gelaagdheid van de wetenschapsbeoefening, dat cognitieve vooruitgang optreedt (p. 44 e.v.) en dat dit begrepen kan worden doordat in het productieproces van kennis geslaagde 'variaties' de selectiedruk verhogen en volgende variaties daardoor beter zijn (p. 59). Bij een bespreking van het boek in de SISWO-werkgroep Wetenschapsonderzoek (22 december 1983) werd Louis Boon 'gelegenheidsagnosticisme' verweten, omdat hij de vraag wat er goed is aan wetenschap(sbeoefening) vermeed. Toen stelde hij dat hij alleen geïnteresseerd was in het begrijpen van wat er anders aan wetenschap was (dan bij voorbeeld aan schilderkunst).

3. Ik beweer niet dat we zo slim *kunnen* zijn, maar dat we het moeten proberen. Als er nieuwe praktijken ontwikkeld moeten worden en dat niet aan toeval overgelaten wordt, dan *moeten* we de kennis en de heuristieken die we gebruiken aan relativisme, aan interpretatieve flexibiliteit onttrekken. Handelen vergt enige irreflexiviteit en de kwestie is welke irreflexiviteit nog verantwoord is. In weer andere woorden: de ontwerp-vraag stelt uitdagingen waarop de in deze bundel gepresenteerde empirische wending weinig te bieden heeft.